

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לקראת ראש השנה תשע"ח

עצה טובה ליום הדין - לשוב בתשובה

במשפט על פל נעלם, אם טוב ואם רע" (קהלת יב, יד). אין דבר שהקב"ה לא מביא בחשבון.

מי בכל זאת זוכה לזכות לזכות בדין?

מה בכל זאת עושים כדי לזכות בנותנים? הרי אם יבואו איתנו במשפט וישפטו אותנו במלוא עומק הדין, לא נוכל לעמוד בדין. אין לנו סיכוי לזכות במשפט כזה. משפט ה' נוקב עד התהום - "משפטיך תהום רבה" (תהלים לו, ז). אפילו אברהם יצחק ויעקב לא היו יכולים לעמוד בדין אם הקב"ה היה ממצה עמם את מלוא עומק הדין (ערכין יז, א), כל שכן אנחנו. אנו מוכרחים אפוא שיהגו איתנו במידת החסד וינתרו לנו על מה שמגיע לנו על פי מידת הדין. אבל איך אפשר לבקש חסד מהקב"ה? הרי "פל דרךיו משפט", ואין ויתורים!

עונה על כך הרמח"ל במסילתו לישירים (פי"ט), וכותב כך: "זה פשוט, כי הקב"ה מודד מדה כנגד מדה, ומי שמרחם ועושה חסד עם הבריות, גם הוא בדינו ירחמנו וימחלו לו עוונותיו בחסד, שהרי מחילה זו - דין הוא, כיון שהיא מדה כנגד מדתו". כלומר, היות וכל מידותיו של הקב"ה הן מידה כנגד מידה (סנה"א, א), אם כן מי שבעצמו עושה חסד, הדין עצמו מחייב לעשות איתו חסד. ומי שבעצמו ויתר לאחרים, הקב"ה כבר יכול להיות ותרן איתו, כי לגביו מידת משפט מחייבת שיוותרו לו. חז"ל הרי אמרו: "נשא עון ועבר על פשע" (מכה ז, יח), "למי נושא עון? - למי שעובר על פשע" (ר"ה יז, א; מגילה כה, א) [והגר"א גורס להפך: "למי עובר על פשע? - למי שנושא עון"³ (הגהות הגר"א שם ושם)]. מי שבעצמו עובר על פשע למי שפשע נגדו, לא מקפיד עם אחרים, לא מדקדק עם אחרים, אזי הנהגת "מידה כנגד מידה" של הקב"ה מחייבת שגם איתו לא ידקדקו בדין, והקב"ה נושא וסולח לעוונותיו⁴.

לפנינו אפוא סגולה גדולה ליום הדין, להיות ותרנים ובעלי חסד. זוהי הדרך שבה נוכל לזכות שיהגו עמנו בחסד בדין. לגרום לכך שהדין עצמו יחייב לוותר לנו, ע"י שנהיה אנו ותרנים לאחרים.

עוד עצה פשוטה מאד, איך אפשר לזכות ביום הדין - פשוט, לברך יהודים! כמוכן, צריך לקיים את כל תרי"ג המצוות, אבל דבר אחד שקל מאד לקיים אותו, הוא לברך יהודים! הרי הקב"ה מתנהג עם בריותיו במידה כנגד מידה, ממילא, מי שמברך יהודים, גם הוא עצמו מתברך מפי הקב"ה. חוץ מזה, הרי הקב"ה הבטיח לאברהם, "ואצרכך מקב"ך" (בראשית יב, ג). כלומר, מי שמברך יהודי - הקב"ה מברכו. כשאנו מאחלים זה לזה "שנה טובה", "כתיבה וחתימה טובה" ושאר איחולים, בזה לבד אנו

"פי פל דרךיו משפט" - אין ויתורים בדין

דברנו בשבוע שעבר על כך שראש השנה נקרא "יום הזכרון", כי בו זוכר ה' את כל המעשים, ועושה חשבון. אמנם גם בשאר ימות השנה ה' זוכר הכל, בכל רגע נתון הקב"ה זוכר את כל מעשי בני האדם בכל העולם כולו, כל מה שעשו בעבר, בהווה, וגם מה שיעשו בעתיד, שום ידיעה לא נוספת לו ביום הזכרון ולא בשום זמן אחר, אך בכל זאת ר"ה נקרא "יום הזכרון", כי ביום זה הקב"ה פועל על פי הזכרונות הללו. "מעשה איש ופקודתו ועלילות מצעדי גבר, מחשבות אדם ותחבולותיו ויצרי מעללי איש" - את הכל הקב"ה שוקל, ולפי זה הוא קובע כיצד תראה השנה החדשה. אין דבר שלא הולך לדין. הכל בא בחשבון.

הפסוק אומר, "פי את פל מעשה - האלקים יבא במשפט... אם טוב ואם רע" (קהלת יב, יד). מה פירוש "אם טוב ואם רע", שמשמע מזה שאף מעשה "טוב" מביא האלקים במשפט? - אומרת הגמרא, זה הנותן צדקה לעני בפרהסיא (הגיגה ה, א). הנותן צדקה לעני בפרהסיא, עשה מצוה גדולה, ובודאי יקבל שכר גדול על כך. אבל חוץ מזה, יביאו אותו גם במשפט על המעשה הזה, מפני שנתן את הצדקה בפרהסיא, ובכך בייש את העני. אם העני מבקש צדקה בפרהסיא - אפשר לתת לו בפרהסיא. אבל אם העני לא רוצה לקבל בפרהסיא - יש לתת לו בצניעה, ולא לביישו. הרי, שכל דבר קטן בא במשפט, וגם בתוך מעשה אחד יתכן שיהיה חלק טוב וחלק רע. על החלק הטוב יקבל שכר, ועל החלק הרע - יביא האלקים את האדם במשפט.

ובמשפט - אמרו חז"ל - אין ויתורים. "כל האומר הקב"ה ותרן הוא - ויתרו חיי"ו" (ב"ק נ, א). מי שחושב שיש ויתור אצל הקב"ה - הקב"ה אכן ינהג איתו ב"ותרנות" מיוחדת במינה, וינתר על החיים שלו ח"ו. למה? כי יש חסד אצל הקב"ה, ויש רחמים, ויש הנהגות אחרות, אבל סתם ויתור - אין¹. ומדוע? - כי ויתור הוא סתירה לתכלית הבריאה, שלא יצטרך אדם לאכול "נהמא דכסופא" (לחם חסד) בעולם הנצח². ולכן הכל חייב להיות במשפט, כפי שאומרת התורה בפרשתנו: "פי פל דרךיו משפט" (דברים לב, ד).

האומר הקב"ה ותרן הוא, חושב אולי שהוא מקלס בזה את הקב"ה - אבל זה לא נכון. "עבודת אליים ותרנית היא" (ילק"ש עמוס ד). לא הקב"ה. זהו מיסוד הבנת התורה שלנו, לדעת שכל מעשה וכל מחשבה - הקב"ה מביא בחשבון. שום דבר לא הולך לאיבוד. ה' זוכר כל מעשה, ולו הקטן ביותר, בין אם נעשה לרעה, ועל אחת כמה וכמה אם נעשה לטובה. "פי את פל מעשה - האלקים יבא

זוכים לברכות מפי הקב"ה.

מתנת התשובה

אבל יש עוד עצה חשובה מאד איך לזכות ביום הדין - פשוט, לעשות תשובה. עצה זו, "לא בשמים הוא... ולא מעבר לים הוא..." אלא "קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו" (דברים ל, יב-יד), כפי שקראנו בשבת שעברה. התשובה היא מתנה נפלאה שנתן לנו הבורא, וחסד גדול שעשה עמנו ה', שמי שחטא - לא הולך לאיבוד, אלא יכול לעשות תשובה ולהתקרב בחזרה אל ה'. במקום שבעלי תשובה עומדין, צדיקים גמורים אינם עומדין (ברכות לה, ב). גם אם אדם נכשל בדברים חמורים, כל עוד הוא חי, יש אפשרות לתקן, ולהגיע לדרגות הכי עליונות ע"י תשובה.

יש גם זמנים המסוגלים לתשובה: "דךשו ה' פהמץאו, קראוהו פהיתו קרוב" (ישעיהו נה, ו) - אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים (ר"ה יח, א) [והם כוללים, כמובן, גם את ר"ה ויוה"כ עצמם] - שבהם קל יותר להשיג את הקב"ה בבחינת "טוב וסלח" (תהלים פו, ה) ולשוב בתשובה.⁵

חידוש גדול כתב המאירי, שממנו רואים עד כמה גדולה היא מתנת התשובה. חז"ל אומרים, שארבעה חילוקי כפרה יש: "עבר על עשה ושב - אינו זז משם עד שמוחלין לו. עבר על לא תעשה ושב - תשובה תולה, ויום הכפורים מכפר. עבר על כריתות ומיתות בית דין ושב - תשובה ויום הכפורים תולין, ויסורי ממרקין. אבל מי שיש חילול השם בידו - אין לו כח בתשובה לתלות, ולא ביום הכפורים לכפר, ולא ביסורין למרק, אלא כולן תולין, ומיתה ממרקת" (יומא פו, א). ומחדש המאירי, ששלשה דברים אלו - יוה"כ ויסורין ומיתה - לא נצרכו אלא כדי לעודד את האדם לעשות תשובה גמורה, כפי עומק החטא. אבל אם עשה תשובה גמורה - די בזה, ואינו צריך לשום דבר נוסף, "שלעולם אין הפרגוד ננעל בפני התשובה הגמורה" (מאירי שם). לא צריך יום כיפור, לא צריך יסורים ולא צריך יום המיתה. אם עושה תשובה גמורה ומתחרט בלב שלם על מה שעשה, ומקבל על עצמו בלב שלם שלא יעשה כך יותר - התשובה הגמורה מועילה בלי יסורים ובלי שום דבר נוסף. רק תשובה לבד ממרקת הכל.

וכדי לעורר אותנו לתשובה נתן לנו הקב"ה את מצות התקיעה בשופר, וכפי שכתב הרמב"ם: "אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר: עורר ישנים משנתכם, ונרדמים הקיצו מתרדמתכם... השוכחים את האמת בהבלי הזמן, ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשתיכם וה' טיבו דרכיכם..." (הלכות תשובה פ"ג ה"ד). קול השופר צריך לעורר את האדם⁶ לערוך חשבון הנפש⁷, לתקן את מעשיו, כל אחד כפי מדרגתו⁸. "פי אדם, אין צדיק פארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז, כ), וא"כ כל אחד לפי מדרגתו ודאי יש לו מה לתקן. שהתפילה תהיה יותר טובה, שלימוד התורה יהיה יותר טוב, שאהבת

ישראל תהיה יותר טובה, אהבה בין אדם לחברו, בין איש לאשתו, כל אחד צריך לתקן במה שיודע ומכיר את עצמו שצריך לתקן. השופר צריך להזכיר לנו לתקן את כל הדברים הללו.

אוי לו למי שאינו מנצל את מתנת התשובה

כפי שהזכרנו, האפשרות לשוב בתשובה היא מתנה גדולה ונפלאה שנתן לנו הבורא. ואולם צריכים לדעת, שמאידך גיסא, אם אדם לא מנצל את המתנה הנפלאה הזו - הרי על זה עצמו הוא עתיד ליתן דין וחשבון, חוץ מכל העבירות שיש לו. אוי לו למי שלא מנצל מתנה נפלאה זו שנתן לנו הבורא! המתנה נהפכת לתביעה עליו, למה לא ניצל אותה כראוי.

רבינו יונה הרי מביא את המשל שמובא במדרש (קה"ר ז, טו), על מי שלא מנצל את אפשרות התשובה, וכך הוא כותב: "משל לכת של לסטים שחבשם המלך בבית האסורים, וחתרו מחתרת, פרצו ויעבורו (ברחו מבית הסוהר), ונשאר אחד מהם. בא שר בית הסוהר וראה מחתרת חתורה, והאיש ההוא עודנו עצור. ויך אותו במטהו. אמר לו: קשה יום! הלא המחתרת חתורה לפניך ואיך לא מהרת המלט על נפשך?" ("שערי תשובה" שער א' אות ב.). וכך גם "החוטא, כאשר יתאחר לשוב מחטאתו, יכבד עליו מאד ענשו בכל יום, כי הוא יודע כי יצא הקצף עליו, ויש לו מנוס לנוס שמה, והמנוס הוא התשובה, והוא עומד במרדו והנו ברעתו, ובידו לצאת מתוך ההפכה, ולא יגור מפני האף והחמה, על כן רעתו רבה" ("שערי תשובה" שער א' אות ב.). לא רק שיענש על מה שחטא, אלא גם על זה גופא שלא ניצל את המחתרת להמלט דרכה מן החטא אל החופש, על זה עצמו הוא יענש בעונש כבד בפני עצמו.⁹ והנה, בילדותי היה קשה לי על דברי המדרש: בשלמא הנמשל - הוא מובן היטב. אכן ראוי להעניש את החוטא על כך שלא ניצל את האפשרות לשוב בתשובה. אבל המשל - הוא לכאורה אינו מובן: האם תפקידו של שר בית הסוהר, לעודד בריחות מבית הסוהר? ועוד קשה: האם זה מה שמגיע לאסיר ההגון הזה שלא ברח, שיכוהו במקל?! הרי לא מכות מגיעות לו, אלא פרס מגיע לו, על כך שהיה נאמן למלך ולא ברח מבית הסוהר!

אבל התשובה היא פשוטה: אם הסיבה שבגללה נשאר אותו אסיר בבית הסוהר ולא ברח ממנו, היתה מחמת נאמנותו למלך - אז באמת לא מכות היו מגיעים לו, אלא פרס. אבל לא על כזה אסיר דיבר המשל. המשל דיבר על אסיר שנשאר בבית הסוהר לא מחמת נאמנות למלך, אלא מחמת שאינו מפחד מעונש המלך, ואינו מאמין שיש בכח המלך להענישו. לו היה מאמין שכל מי שנמצא בבית הסוהר צפוי לעונש קשה וכואב, היה בורח מבית הסוהר כל עוד נפשו בו! ולכן, כיון שזלזל במשפט המלך, הרי שמלבד העונש שישא עבור העבירה שבגינה הושיבוהו בבית הסוהר, יענש גם על זלזולו במשפט המלך.

וכך גם מי שאינו שב בתשובה: אם היה יודע מהו עומק המשפט, ואיזה עונש צפוי לו על העבירות שעשה - ודאי היה משתמש במחנת התשובה, לברוח ולתקן את

אנשים הגיעו לכך שבכל מה שעשו היו תמיד דבוקים בקב"ה, והם: משה רבינו, ושלושת האבות הקדושים (מורה נבוכים' ח"ג פנ"א), אבל למעשה זוהי מצנת עשה לכל אחד ואחד מישראל, להשתדל להדבק בה, כל אחד כפי מדרגתו. "יָהּ אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות טו, ב) - "הַיְי דומה לו. מה הוא חנון ורחום, אף אתה הָיָה חנון ורחום" (שבת קלג, ב). 'אַנְהוּ' מלשון "אני והוא", כלומר: אעשה עצמי כמותו לידבק בדרכיו (ע"י רש"י שם).

ביטול תורה, איסור שכמעט אי אפשר להנצל ממנו. גם על זה צריך לחזור בתשובה. אמנם הרמב"ם אומר שהשב בתשובה צריך ש"יעיד עליו יודע תעלומות"¹² שלא ישוב לזה החטא לעולם" (הלכ' תשובה פ"ב ה"ב), במחזורים שלנו לא מופיע משפט כזה, או בעל תוכן דומה לזה. אנו מתנדים ביום הכפורים, מביעים חרטה על מעשינו הרעים, אומרים שכל מה שחטאנו "לא שָׁנָה לנו" ולא הועיל לנו במאומה, אבל להעיד עלינו את יודע התעלומות שלא נשוב עוד לחטאינו לעולם - זה איננו עושים. למה? כי יש דברים שאנו יודעים שלא נוכל לעמוד בהם. מי יכול להבטיח שבשנה הבאה לא יבטל תורה כלל? מי יכול להבטיח שבשנה הבאה הוא לא יסיח את דעתו מאהבת ה' ומיראת ה'? אין מי שיכול להבטיח דברים כאלה. לכן איננו מעידים עלינו ביוה"כ את יודע התעלומות, שלא נשוב עוד לחטאינו. מה שאנו כן אומרים במקום זה הוא: "יְהִי רַצוֹן מִלְפָּנֶיךָ ה' אֱלֹהֵי וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתַי שֶׁלֹּא אֲחַטָּא עוֹד". אנו מבקשים מה' שיעזור לנו שלא נחטא עוד.

כדאי לחשוב בלבנו בשעה שאנו מבקשים את הבקשה הזו, שבאמת אנו רוצים עד כמה שאפשר שלא להיכשל יותר. לצמצם את ביטול התורה עד כמה שאפשר, להרבות באהבת ישראל, באהבת חסד ובעשית חסד ובשאר כל המצוות, ובזכות זה נזכה להכתב ולהחתם לחיים טובים עם כל בית ישראל, אמן.

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

שנה טובה - כתיבה וחתימה טובה
למורנו הרב שליט"א ולכל בני הישיבה

מה שקלקל; ואם הוא לא משתמש בה, סימן שאינו מאמין במשפט המלך ומזלזל בו. זו פונת המשל שהביא רבינו יונה¹⁰. מי שלא משתמש בתפילות, בוידוי, בתשובה, ובכלים נוספים שניתנו בידינו - סימן שאינו מאמין במשפט המלך, ועל זה כבר מגיע לו להענש. צריך אפוא להשתמש בימים האלו. לנצל אותם כראוי, ולשוב בתשובה, שלא נענש חלילה על זה גופא, שלא נצלנו את האפשרות לחזור בתשובה, ובפרט בימים אלו.

החיוב לעשות תשובה

האחרונים דנים, האם התשובה היא מצות עשה. בלשון הרמב"ם יש סתירות בזה¹¹, ונאמרו מהלכים שונים ביאור שיטתו. יהיה איך שיהיה, זה הרי דבר ברור: גם אם התורה לא צייתה עלינו לעשות תשובה, הנביאים ודאי קראו לנו לעשות תשובה. "שׁוּבוּ שׁוּבוּ מִדְרָגְכֶם הָרָעִים, וְלָמָּה תָמוּתוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל" (יחזקאל לג, יא), ועוד הרבה פסוקים אחרים שנביאים, קוראים לישראל לחזור בתשובה. ממילא, אפילו אם נניח שהתשובה אינה מצוה מדאוריתא, אבל מצוה מדבריי הנביאים ודאי יש.

הרמב"ם אומר למה זוכה בעל תשובה: "אמש היה זה שנאו לפני המקום, משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידיד" (רמב"ם פ"ז מהלכ' תשובה ה"ו), "אמש היה זה מובדל מה' אלהי ישראל... צועק ואינו נענה... עושה מצות וטורפין אותן בפניו... והיום הוא מודבק בשכינה... צועק ונענה מיד... עושה מצות ומקבלין אותן בנחת ושמחה... ולא עוד אלא שמתאווים להם" (שם ה"ז). זכות גדולה היא להיות בעל תשובה, לחזור בתשובה, כל אחד לפי העבירות שלו. לא צריך עבירות גדולות כדי להיות בעל תשובה גדול. גם מי שיש לו מעט עבירות קטנות, יכול לעשות עליהן תשובה ולזכות לכל המעלות שהזכרנו.

אבל יש גם דברים גדולים שצריך לעשות עליהם תשובה, שאפילו לא מוזכרים בוידוי של יוה"כ. אינני יודע למה אינם מוזכרים בוידוי, אבל לכאורה הם דברים גדולים מאד ונשגבים מאד, למשל מצות עשה של אהבת ה', לא נזכר בכל הוידוי של יוה"כ שאני מתודה שלא אהבתי מספיק את ה'. או יראת ה', שלא יראתי מספיק מה', לא נזכר בוידוי של יוה"כ. אלו הם ודאי מהדברים הגדולים שכדאי לחזור עליהם בתשובה, האהבה והיראה והדבקות בה'. בענין הדבקות אמנם הרמב"ם אומר שרק ארבעה

1. לכן, בפסליחות (למנהג בני אשכנז) מקדימים לומר "א-ל ארך אפים" קודם "א-ל מלך יושב על כסא רחמים". כי מידת הרחמים יסודה במידת ארך אפים; דמשום שה' מאריך אף, לכן הוא מרחם שלא להעניש מיד, אלא ממתיק לחוטא שיעשה תשובה (ואם לא יעשה תשובה - יענישו לבסוף). אבל סתם רחמים - ליכא, דזהו כבר בכלל "כל האומר הקב"ה ותרוך" וכו'.

2. ועי' בהקדמת רבינו נסים גאון לש"ס (ד"ה והואיל - במהדורת "עוז והדר"), שבאר למה לא ברא אותנו הקב"ה מיד באותו עולם שכולו טוב וכולו ארוך, אלא בראנו בעולם הזה לעבדו וליגע בתלמוד תורתו ולטרוד בעשית מצוותיו. ובאר, שהסיבה לזה היא, "כי כל טוב שמקבלו האדם בתורת שחר ובתורת ראוי ובתורת פרעון חוב, הוא יפה ומשובח ועדיף ומהודר מן הטוב שהוא מקבלו בתורת צדקה וגמילות חסד", ע"ש.

3. וטעם גירסא זו הוא, שהרי מצינו ש"עון" הוא לשון מזיד, ו"פֶשַׁע" משמעותו מְרָד, שהוא חמור מעון (יומא לו, ב). גם לשון "נושא" משמעו שהוא מרגיש ומתרעם על הדבר, אלא שבכל זאת הוא סובל אותו, ואילו "עובר" משמעו שאינו מרגיש בו כלל. ולפי זה יתפרש המאמר כך: "למי נושא עון - למי שעובר על פשע". כלומר, אם האדם יעבור וימחול ולא ירגיש כלל את העלבוך, גם אם חברו פשע ומרד

נגדו להכעיסו - אז יהיה שכרו, שגם הקב"ה יסבול ולא יעניש אותו, אם יעשה נגדו איזה עון של מזיד, ולא במרד. וזה קשה, שהרי נמצא לפ"ז שהקב"ה מודד לאדם זה במידה פחותה ממה שמדד אותו אדם לחברו. ולכן גורס הגר"א להפך: למי עובר על פשע - למי שנושא עון. היינו, דמי שהוא נושא וסובל את חברו שחטא וְעָנָה נגדו בלי מרד, שכרו יהיה, שגם אם יפול ח"ו ביד יצרו וימרוד פעם נגד ה', בכל זאת יעבור לו הקב"ה על פשעו לגמרי. כי מידת טובו ית' מרובה ממידת טובו של בשר ודם.

4. וכתב רבינו יונה, שעצה זו היא "פתח תקוה נכבד מאד" (שערי תשובה שער א' אות כ"ח).

5. כמבואר בגמרא (ר"ה יח, א), שרק בימים אלו יכול היחיד לקרוע בתפלה גזר דין שנחתם עליו. [אבל ציבור יכולים לעשות כן בכל ימות השנה].

6. וכתב הגר"א, דלכך מפסיקין ולא תוקעין בערב ר"ה, כדי שלא נכנס לר"ה במצב של "מלומדה", שכבר נהיה רגילין לתקיעות והם לא יעוררו אותנו. דבל' יום - כיון דדש דש, כמבואר במעשה של טיטוס והיתוש (גיטין נו, ב), דמשהרגיל היתוש בקול הקורנס, הכיר בו ולא הניח ניקורו (ביאור הגר"א לספר יונה ג, ג).

7. יש מבארים לפ"ז את נוסח ברכת השופר כפי שהוא מופיע בכמה ראשונים - "לשמוע בקול שופר". דהנה הטור והשו"ע (או"ח סי' תקפ"ה ס"ב) כתבו לומר לשמוע "קול" שופר, כמנהגנו, וכנוסח הרמב"ם (פ"ג משופר ה"י). וכתב שם הב"ח, דאין לומר "בקול", דמשמע לעשות צביונו ולשמוע בקולו, אלא יאמר "קול" שופר. וכ"כ המג"א (סי' תקפ"ה סק"ב) והט"ז (שם סק"ב). ואולם בכמה ראשונים הנוסח הוא "בקול" שופר - עי' רא"ש (ר"ה פ"ד סוף סי' י') שהביא כן בשם רבינו (סי' תקל"ד) ובה"ג, וכן הוא באו"ז (ח"ב סי' רע"א), ובמנהגי (הלכ' ר"ה) בשם רב האי גאון, ועוד. וברעת ראשונים אלו ז"ל, דאדרבה היא הנותנת, דכיון ששופר רמז יש בו, עוררו ישנים משנתכם וכו', א"כ שייך לברך לשמוע "בקול" שופר, שהשופר כביכול אומר לנו: "עוררו ישנים ושובו אל ה'", ומצוה לשמוע בקולו.

ואמרו חז"ל (במי שנתן שופר בתוך שופר ותקע), "אם קול פנימי שמע יצא, ואם קול חיצון שמע לא יצא" (ר"ה כז, ב). ונרמז בזה, שלא די בשמיעת "הקול החיצון" של השופר, אלא צריך להטות אוזן ולשמוע גם את ה"קול הפנימי" של השופר, מה הוא קורא ועל מה הוא מרמז, ורק "אם קול פנימי שמע - יצא".

8. ומבואר בריטב"א, ש"עוררו ישנים משנתכם" אינו רק טעם בעלמא למצות שופר, אלא יש בו אף כדי לקבוע את עיקר צורת המצוה וגדרה להלכה ולמעשה. דהנה כתב הריטב"א על נוסח ברכת השופר: "קבלה מרבינו האי ז"ל, אביהם של ישראל, שהוא 'לשמוע קול שופר'. ויש בזה ב' שאלות: למה אין הנוסח על 'תקיעת' שופר, כמו 'מקרא' מגלה, שמברכין על הקריאה ולא על השמיעה. ועוד, למה היא בלמ"ד ואינה ב'על', כיון שתקיעת שופר אפשר על ידי אחרים, כעין מקרא מגלה שהיא ב'על' מטעם זה. והתשובה בשאלות אלו אחת: דהכא, שמיעת השופר היא עיקר המצוה, וכונת התורה כדי שיעור אדם לחזור בתשובה, וגם שיכוון לרצות למדת הדין ביום הזה, ואילו תקע ולא שמע לא יצא, ולפיכך תקנו הנוסח בשמיעה, וכיון שהשמיעה אי אפשר לה על ידי אחרים - היא בלמ"ד, כיון שהוא עובר לעשייתה. אבל מקרא מגלה, הקריאה עיקר, משום פרסומי ניסא, ואפילו קרא ולא שמע ולא הבין - יצא, מידי דהוי אנשים ועמי הארץ, וכיון שאפשר על ידי אחרים היא ב'על' (ח"י הריטב"א ר"ה לד, א ד"ה כתב הרי"ף).

הרי שענין זה, שכונת התורה בתקיעת השופר היא "כדי שיעור אדם לחזור בתשובה", קובע את גדר המצוה כך, עד שאינו יוצא בתקיעה, אלא בשמיעה, כי רק השמיעה יש בה כדי לעורר את האדם לתשובה. משא"כ מקרא מגלה, הרי הוא יוצא בקריאה אף בלא שמיעה, כי במגלה העיקר הוא משום פרסומי ניסא, ובזה אפילו קרא ולא שמע הרי יש כאן פרסומי ניסא, ולכן יצא. [ולהלכה אם שמיעה מעכבת במקרא מגלה - עי' משנ"ב סי' תרפ"ט סק"ה ושעה"צ שם].

9. ובזה תירץ הג"ר איצ"ל בלאזר את השאלה, למה הבינוני שלא עשה תשובה בעשיית נידון ביוה"כ למיתה (ר"ה טז, א), והרי עדין הוא בינוני, מחצה זכויות ומחצה עוונות, ומה מכריע עכשיו את דינו לחובה, שלא הכריע אותו לחובה כבר ב"ר"ה? ועוד, שהרי הקב"ה הוא רב חסד, ומטה כלפי חסד לבינונים (שם יז, א), והיה צריך לזכותו בדין, ולא להכריעו למיתה. ותירץ ר' איצ"ל בלאזר (כוכבי אור סי' ה'), שכיון שבינוני זה לא ניצל את עשיית לשוב בתשובה, הרי על זה גופא הוא נתבע, וזה הוא אשר מכריע את דינו לחובה, וכדברי רבינו יונה המובאים כאן למעלה, שהחוטא המתאחר לשוב מחטאתו, יכבד עליו מאד ענשו בכל יום, ולא רק שיענש על מה שחטא, אלא גם על זה גופא שלא ניצל את האפשרות לחזור בתשובה, על זה גופא הוא נענש בעונש בפני עצמו.

10. ומהגר"מ אזרחי שליט"א שמעתי לבאר באופן אחר קצת: הרי מטרת הישיבה בבית הסוהר היא לחנך את האסירים שלא לפשוע. כשתסתיים תקופת מאסרם והם יצאו לחפשי - לא במהרה ישובו לחטוא, בזכרם את בית הסוהר, ואת תקופת מאסרם הקשה. ואולם אסיר זה, שיכול היה להמלט מבית הסוהר ולא נמלט, העיד בכך על עצמו, שכלל לא רע לו בבית הסוהר. אדרבה, טוב לו שם! יש לו מיטה לישון, מזונות ניתן לו חינם אין כסף, והוא אינו צריך לעבוד ולפרנס את עצמו. ואם כך - יש כאן כשל חינוכי. האסיר הזה, בתום תקופת מאסרו ישוב לפשוע, כדי לחזור שוב אל בית הסוהר שכה אהוב עליו!... לכן הכהו שר בית הסוהר, כדי שכבר לא יחשק לאסיר הזה לשוב אל בית הסוהר שנית. (וכך גם בנמשל: מי שאינו שב בתשובה, מעיד על עצמו שהחטא טוב לו וערב עליו. ואם כך יש להענישו בעונש מיוחד, כדי שיבין שלא כדאי להשאר במצב הזה...).

11. שכן בתחילת הלכות תשובה כתב הרמב"ם: "כל מצוות שבתורה, בין עֲשֵׂה בין לא תעשה, אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה - כשיעשה תשובה וישוב מחטאו, חייב להתודות לפני הא-ל ברוך הוא, שנאמר: אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חַטָּאת הָאֵלֶּם... וְהִתְדוּ אֶת חַטָּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ" (הלכ' תשובה פ"א ה"א). משמע שהתשובה עצמה אינה מכלל המצוה, ורק אם בא אדם לעשות תשובה - חייב להתודות, ורק הודי הוא המצוה. לעומת זאת, בפתיחה להלכות תשובה כתב הרמב"ם: "הלכות תשובה - מצוות עשה אחת, והוא שישוּב החוטא מחטאו לפני ה' ויתודה". משמע שגם התשובה עצמה היא מכלל המצוה.

12. לכך נאמר "יודע תעלומות", ולא "יודע עתידות". כי אין התשובה תלויה בעתיד - האם ישוב ויחטא בעתיד או לא - אלא בהווה, האם בשעת התשובה הוא במצב של "לא ישוב לזה החטא לעולם". ומי שנתעלה בשעת התשובה למצב רוחני כזה, שאילו היו "מקפאים" ומשמרים את מדרגתו הרוחנית היה עומד בעתיד בניסיונות בהם נכשל בעבר - הרי זו תשובה גמורה. ואע"פ שבמשך הזמן "נפל" ממדרגתו ואף שבחטא, אין זו ראייה שמעיקרא לא היתה תשובתו גמורה, אם אכן לפי מדרגתו בשעת התשובה לא היה שונה במשבתו ("כוכבי אור" להגר"י בלאזר זצ"ל סי' ז'; שיחות מוסר להגר"י שמואלביץ זצ"ל תשל"א מאמר י"ד).